

## સમુદ્દર આધ્યારિત દેખરેખ (સીબીએમ) માટેની માર્ગદર્શિકા

બાળ કેન્દ્રિત જાહેર કાર્યક્રમો પર સ્થાનિક સ્તરે દેખરેખ રાખવા માટેનું સહભાગીતાયુક્ત સાધન

‘ગુજરાતમાં બાળ પ્રતિક્રિયાત્મક શાસનને ઉતેજન’ પ્રોજેક્ટ અંતર્ગત  
(આ સામગ્રી ચુનિસેફ-ગુજરાત સમર્થિત પ્રોજેક્ટના ભાગથ્રે ઉન્નતિ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી છે)



## પૂર્વભૂમિકા

પોષણ સંબંધિત સહાય, શિક્ષણ, આરોગ્ય તથા ગરીબ અને વંચિત જીથો, ખાસ કરીને બાળકોના અન્ય અધિકારો માટેના જાહેર કાર્યક્રમોની અસરકારક પહોંચ તેમને આર્થિક રીતે સુરક્ષિત જીવન તરફ આગળ વધવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. વાસ્તવમાં, જાહેર કાર્યક્રમો સુધીની પહોંચ નબળી રહી છે અને તે ચિંતાનો વિષય રહ્યો છે. જાહેર કાર્યક્રમો સુધીની શિથિલ પહોંચ પાછળનાં કેટલાંક કારણો આ પ્રમાણો છે: ૧. કાર્યક્રમો વિશે તથા લાભો મેળવવાની પ્રક્રિયા વિશે ઓછી માહિતી, ૨. સામાજિક બહિષ્કૃતતા અને અસમાનતાને પગલે હક્કો અને લાભોની કમજોર માંગ, ૩. તમામ સુસંગત દસ્તાવેજો સાથે અરજી કરવા અને તેને મંજૂર કરાવવા સહિત જાહેર કાર્યક્રમો માટે પ્રસ્થાપિત થયેલી પ્રક્રિયાઓના દિશાસૂચનમાં મુશ્કેલી, અને ૪. સેવા પ્રદાતાઓની સ્થાનિક વહીવટી સંસ્થાઓ પ્રત્યે તથા લોકો પ્રત્યે ઓછું ઉત્તરદાયિત્વ.

તાજેતરનાં વર્ષમાં, સરકારે નીચેના સ્તરે ઉત્તરદાયિત્વ પ્રસ્થાપિત કરવા માટે અને કાર્યક્રમની પહોંચ પરની દેખરેખમાં લોકોની સહભાગીતા માટેની જોગવાઈઓ સાથેના ઘણા હક્કો અને લાભો આધારિત કાર્યક્રમો રજૂ કર્યા છે. આ કાર્ય ઘણા જાહેર કાર્યક્રમોમાં સમિતિઓની રચના અને તેમને સહાય પૂરી પાડીને કરવામાં આવી રહ્યું છે, જેમ કે:

- ૧) રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ આરોગ્ય મિશન (એનઆરએચએમ) હેઠળ પીએચસી અને સીએચસી સ્તરે દર્દીના હક્કો સુનિષ્ઠિત કરવા માટે રોગી કલ્યાણ સમિતિ અને પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્ર ખાતે સેવાઓની દેખરેખ માટે ગ્રામ આરોગ્ય સ્વચ્છતા તથા પોષણ સમિતિ (વિલેજ હેલ્થ સેનિટેશન એન્ડ ન્યુટ્રિશન કમિટી - વીએચએસ એન્ડ એન્સી);
- ૨) સમન્વિત બાળ વિકાસ યોજના (આઇસીડીએસ) હેઠળ આંગણવાડીઓમાં માતૃમંડળ;
- ૩) રાષ્ટ્રીય ખાદ્ય સુરક્ષા અધિનિયમ (એનએફએસએ) હેઠળ પીડીએસ માટે તકેદારી સમિતિ;
- ૪) રાઇટ ટુ ફી એન્ડ ક્રમલસરી એજ્યુકેશન (આરટીએ) અધિનિયમ હેઠળ શાળાઓમાં સેવાઓની દેખરેખ કરવા માટે શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ (એસએમ્સી);
- ૫) મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગારી બાંયધરી અધિનિયમ (એમજીનરેગ) હેઠળ રોજગારી કાર્યક્રમોની દેખરેખ માટે તકેદારી સમિતિ;
- ૬) વંચિત બાળકો સમન્વિત બાળ સુરક્ષા યોજના (આઇસીપીએસ) હેઠળ રક્ષણ મેળવે તે સુનિષ્ઠિત કરવા માટે ગામ બાળ સુરક્ષા સમિતિ.

આ કાર્યક્રમલક્ષી સમિતિના મહત્વના ભાગડું સમુદ્દરાયના સભ્યો સેવાઓ પર દેખરેખ રાખવામાં, તથા તેમાં રહેલી ખામીઓની ઓળખ કરવામાં મદદ પૂરી પાડે છે, લાયકાત ધરાવતા હોય પણ લાભ ન મેળવતા હોય તેવા લોકોની ઓળખ કરે છે અને વંચિત વ્યક્તિઓને સેવા સાથે સાંકળવાની પહેલ હાથ ધરે છે. જ્યારે આ સમિતિઓને સહભાગીતાયુક્ત રીતે સેવાઓની દેખરેખ કરવા માટે સુસ્ત કરવામાં આવે, ત્યારે તે સેવાઓની સારી રીતે પહોંચ મદદરૂપ બને છે. આ સમિતિઓ સહભાગીતાયુક્ત રીતે રચવામાં આવશે તથા સરકારી વિભાગ દ્વારા સંબંધિત કાર્યક્રમો/અધિનિયમોની જોગવાઈ પ્રમાણે મદદ પૂરી પાડવામાં આવશે. વાસ્તવમાં, સમિતિના સભ્યોની પસંદગી, તેમની ભૂમિકા તથા કાર્યો વિશેનું માર્ગદર્શન મોટાભાગે મર્યાદિત રીતે થાય છે. એક અવલોકન અનુસાર, સમિતિના મોટાભાગના સભ્યો તેમના સભ્યપદથી વાકેફ હોતા નથી. તેઓ તેમની ભૂમિકા તેમજ જવાબદારીઓ વિશે જાણકારી ધરાવતા નથી તેમજ તેમને ક્ષમતા વર્ધન માટેની પૂર્તી સહાય પૂરી પાડવામાં આવતી નથી.

## અનુક્રમણિકા

૧. પૂર્વભૂમિકા	૨
૨. સમુદાય આધારિત દેખરેખ (સીબીએમ)નો પરિચય	૪
૩. સમુદાય આધારિત દેખરેખનું સંચાલન - ચરણો તથા પ્રક્રિયાઓ	૫
૪. સૂચિત સીબીએમ હાથ ધરવા માટેના ચરણ તથા પ્રક્રિયાઓ	૮
(૧) શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ (એસએમ્સી) કારા પ્રાથમિક શાળાના કાર્યદેખાવની દેખરેખ	૧૦
(૨) ગામ આરોગ્ય સ્વચ્છતા અને પોષણ સમિતિ (વીએચએસ એન્ડ એન્સી - સંજીવની સમિતિ) કારા પ્રાથમિક આરોગ્ય, પીવાનું સલામત પાણી, અને સ્વચ્છતાની સેવાઓના કાર્યદેખાવની દેખરેખ	૧૫
(૩) માતૃમંડળ સમિતિ કારા આઈસીડીએસ સેવાઓના કાર્યદેખાવ પર દેખરેખ	૧૯
(૪) પીડીએસ (તકેદારી) સમિતિ અને ગ્રામ પંચાયત કારા પીડીએસ અને એમજીનરેગાના કાર્યદેખાવ પર દેખરેખ	૨૫
(૫) ગામ બાળ રક્ષમ સમિતિ કારા બાળ રક્ષણા પ્રશ્નો પર દેખરેખ	૨૯

## સમુદાય આધારિત દેખરેખ (સીબીએમ)નો પરિચય

સમુદાય આધારિત દેખરેખ એ એક સાધન છે, જેનો વપરાશકર્તાઓ/સમુદાય જાહેર સેવાઓની સ્થિતિ તથા ગુણવત્તા પર દેખરેખ રાખવા માટે ઉપયોગ કરી શકે છે તેમજ પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીનો અનુગામી (ફોલો અપ) કાર્યવાહી માટે ઉપયોગ કરી શકે છે. આવાં સાધનો સમુદાયની અસરકારક સહભાગીતા અને માલિકી માટેનો અવકાશ સર્જે છે અને જો તેનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો તે સામાજિક રીતે બહિષ્કૃત જૂથોને પણ સમાવિષ્ટ કરે છે. એવું અનુભવાયું છે કે, જ્યારે સમુદાયો તથા તેમના આગેવાનો (નાગરિક આગેવાનો) સામૂહિક ધોરણે જાહેર કાર્યક્રમોની અસરકારક ડિલીવરીને લગતા પ્રશ્નો ઉઠાવે, ત્યારે જવાબદાર સંસ્થાઓ પર સેવા પૂરી પાડવાની પ્રક્રિયાઓમાં રહેલી ગેરરીતિ દૂર કરવાનું દબાણ સર્જીય છે.

## સમુદાય આધારિત દેખરેખ શા માટે જરૂરી છે?

૧. સમુદાય જોગવાઈઓ અંગેની માહિતી, સેવાઓ માટેના નિયમો તથા લાભો, ફરિયાદ નિવારણ માટેની પ્રક્રિયા અને જાહેર કાર્યક્રમોની પહોંચ તેમજ ગુણવત્તા સુધારવા માટે જુદાં-જુદાં સ્તરે હાથ ધરી શકાય તેવી કાર્યવાહીઓ થકી સશક્ત બને છે.
૨. સમુદાય સેવાઓની દેખરેખમાં ભાગ લે છે, ઊણપોની ઓળખ કરે છે તથા સેવાની ડિલીવરીમાં જોવા મળેલી ગેરરીતિઓને યોગ્ય કાર્યવાહીઓ થકી દૂર કરવાની માગણી કરે છે.
૩. સમુદાય જાહેર કાર્યક્રમો અંગે સમયસર અને અપડેટ માહિતી મેળવવા માટે સ્થાનિક સહાય ધરાવે છે તેમજ જો તેમને તેમના અધિકારો ન મળે, તો તેઓ સહાય મેળવે છે.
૪. ફરિયાદોના નિવારણની માગણી કરવા માટે લોકોના અવાજને મજબૂત કરવામાં આવે છે.
૫. તે સેવાઓ સંબંધિત સુવિધાઓ તથા પહોંચ અને સેવાની ડિલીવરીની વ્યવસ્થામાં સુધારા માટે સમુદાય તથા સેવા પ્રદાતાઓ વચ્ચે મધ્યસ્થતા તેમજ સંવાદની સુવિધા પૂરી પાડે છે.

## કોણ દેખરેખ કરશે?

### ગામ સ્તરની કાર્યક્રમલક્ષી સમિતિ

ગામ સ્તરની કાર્યક્રમલક્ષી સમિતિ એ જાહેર કાર્યક્રમોની દેખરેખ અને તેના મૂલ્યાંકન માટેની ઔપચારિક વ્યવસ્થા છે. જે કાર્યક્રમો/અધિનિયમો હેઠળ સમિતિની રચના થાય છે, તે સમિતિના સભ્યોની પસંદગી માટેનો માપદંડ, જવાબદારીઓ અને ફરજો તેમજ પ્રક્રિયા ઘડે છે. સભ્યોમાં સામાન્યપણે સેવા ઉપયોગ કરનાર જૂથોના પ્રતિનિધિઓ, ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ, સેવા પ્રદાતાઓના પ્રતિનિધિઓ તથા સમુદાયના અન્ય સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે. ભૂમિકાઓમાં સામાન્યપણે સેવાની જોગવાઈ કેટલી અસરકારક છે તેની સમીક્ષા અને દેખરેખ, ખામીઓની ઓળખ, સેવા પૂરી પાડનારાઓ સાથે ઇન્ટરફેસ તથા ઓળખ કરાયેલી ખામીઓ નિવારવા માટેના માર્ગો શોધવાનો સમાવેશ થાય છે.

### ગામ પંચાયત પ્રતિનિધિઓ

સ્થાનિક વહીવટી એકમ તરીકે ગામ પંચાયત તેના વહીવટી વિસ્તારમાં તમામ જાહેર કાર્યક્રમો અને સેવાઓની સમગ્રતયા દેખરેખ માટે જવાબદાર છે. પંચાયત સભ્યો મૂળભૂત સેવાઓની દેખરેખ સાથે સંકળાયેલા હોવા જોઈએ અને સાથે જ પ્ર નો અને ઊણપોની ઓળખ કરવામાં, સંભવિત ઉપાયો શોધવામાં તથા કાર્યવાહીના આયોજનની તૈયારીમાં સંકળાયેલા હોવા જોઈએ. જો ગામ સ્તરીય કાર્યક્રમલક્ષી સમિતિઓ નિર્જિય હોય અથવા તો બંધ હોય, તો પંચાયત સભ્યો સમુદાય આધારિત દેખરેખમાં અગ્રિમ ભૂમિકા ભજવે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

## સામુદ્દર્શિક નેતાઓ, એસએચજી (સ્વ-સહાય જૂથો), ગામના સંગઠનના પ્રતિનિધિઓ

ગામ સ્તરનાં મંડળો (મહિલા મંડળો, યુવા જૂથો, એસએચજી, ખેડૂત જૂથો વગેરે)ના સભ્યો સામુદ્દર્શિક દેખરેખમાં તથા મૂળભૂત સેવાઓને ગરીબ પરિવારો સાથે સાંકળવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે છે.

### બાબુ સંસ્થા (સ્વૈચ્છિક સંગઠન)

બાબુ સંસ્થા સમુદ્દર્શાય આધારિત દેખરેખની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં મદદકર્તાની અર્થપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી શકે છે. તે સમુદ્દર્શાનું ક્ષમતા વર્ધન કરવામાં જ્ઞાનલક્ષી મદદ પૂરી પાડીને જાહેર કાર્યક્રમોની પહોંચને લગતા પ્ર નોના સંભવિત ઉપાયો શોધવામાં સ્થાનિક સમુદ્દર્શાયોની શક્તિઓ અને ક્ષમતાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવા માટે સક્ષમ બનાવી શકે છે.

### સમુદ્દર્શા આધારિત દેખરેખનું સંચાલન – ચરણો તથા પ્રક્રિયાઓ

#### ૧. સમુદ્દર્શા ગતિશીલતા (કોમ્યુનિટી મોબિલાઇઝેશન)

સમુદ્દર્શા આધારિત દેખરેખની કામગીરી ફક્ત ત્યારે જ અસરકારક રીતે સંપત્ત થઈ શકે, જ્યારે લોકો સજાગ હોય, જાહેર કાર્યક્રમો-યોજનાઓ વિશે અને સમુદ્દર્શાના હક્કો તથા લાભો વિશે સમાવેશક સમજૂતી ધરાવતા હોય. જાગૃતિ તેમને કાર્યક્રમોની ડિલીવરીમાં તથા મૂળભૂત સેવાઓ સુધીની લોકોની પહોંચમાં રહેલી ખામીઓની ઓળખ કરવામાં તેમજ મૂળભૂત સેવાઓની બિન-પ્રાપ્તતાનાં કારણો જાણવામાં સહાયરૂપ બની શકે છે. ગ્રામ પંચાયતો અને ગામ સ્તરની સમિતિઓ લોકસમૂહો માટે જાગૃતિ શિબિરો અને સભાઓનું આયોજન કરી શકે છે.

#### ૨. સીબીએમ મદદકર્તા (ફેસીલિટેટર) તરીકે ગામ સ્તરની કાર્યક્રમલક્ષી સમિતિના સભ્યોને માર્ગદર્શન

ચાવીરૂપ કાર્યક્રમો, સરકારી પ્રક્રિયાઓ અને વ્યવસ્થાઓ વિશે જ્ઞાન આપવા ઉપરાંત એસએમસી, વીએચએન એન્ડ એસસી, માતૃમંડળ, પીડીએસ સમિતિ જીવી કાર્યક્રમલક્ષી સમિતિઓના સભ્યો અને નાગરિક આગેવાનો તેમનાં કાર્યો અસરકારક રીતે હાથ ધરે તે માટે તેમને કૌશલ્યો વિકસાવવાનું માર્ગદર્શન આપવું જરૂરી છે. જેમાં નીચેના મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે:

સમુદ્દર્શા આધારિત દેખરેખ બેઠક હાથ ધરવી/મદદ પૂરી પાડવી

સરકારી અધિકારીઓ, સ્થાનિક વહીવટી પ્રતિનિધિઓ તથા અન્ય હિતધારકોની સહાય મેળવવા માટે રચનાત્મક તથા અવિવાદિત માર્ગો સાથે સંકળાવું

ફરિયાદ નિવારણ માટે અરજીઓ લખવી

અધિકારો સુધીની પહોંચમાં સુધારો કરવા માટે યોગ્ય વ્યૂહરચનાઓ વિકસાવવી.

#### ૩. દેખરેખ માટેના માપદંડોની ઓળખ કરવી

સંબંધિત કાર્યક્રમ સમિતિઓ સમુદ્દર્શા સાથેની સલાહ-સૂચના આધારે તેમની સેવાઓને લગતી યાદી તૈયાર કરશે. સલાહકારી અભિગમનો ઉપયોગ કરીને માપદંડો તૈયાર કરવામાં આવે છે, જેના કારણે પ્રક્રિયા અને પરિણામમાં સમુદ્દર્શાનો વ્યાપક રસ ઉદ્ભબે છે. ઉદાહરણ તરીકે, માતૃમંડળે મમતા દિવસ માટે આવનારી મહિલાઓ સાથે સલાહ-સૂચન કરવી જોઈએ અને તેમને જે સેવાઓ મહત્વપૂર્ણ જણાતી હોય તેમજ તેમાં સુધારો કરવાનું જરૂરી હોવાનું જણાતું હોય, તેવી સેવાઓ માટેના માપદંડોની યાદી તૈયાર કરવી જોઈએ. વિવિધ જાહેર કાર્યક્રમો હેઠળ કેટલાક માપદંડોના ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. આરોગ્ય: સંસ્થાકીય ડિલીવરી, રસીકરણ, જનની સુરક્ષા યોજના, પ્રધાન મંત્રી માતૃ વંદના

યોજના, કસ્તૂરબા પોષણ સહાય યોજના હેઠળ લાભો સુધીની પહોંચ, વિના મૂલ્યે દવાઓ અને વીમા કવચ કાર્યક્રમ સુધીની પહોંચ, પીએચ્સી તથા સીએચ્સીની કામગીરી.

૨. પોષણ: શિશુની વૃદ્ધિ પર દેખરેખ, આઇસીડીએસ હેઠળ ગર્ભવતી મહિલાઓ, સ્તનપાન કરાવતી માતાઓ, બાળકો અને કિશોરીઓને અંગાણવાડી કેન્દ્રો થકી પોષણ સંબંધિત ઉમેરો.
૩. શિક્ષણ: પ્રાથમિક શાળામાં પ્રવેશ અને હાજરી તથા શિષ્યવૃત્તિ, વિના મૂલ્યે પાઠ્યપુસ્તકો, મધ્યાહન ભોજન વગેરે જેવા સંબંધિત લાભો
૪. ખાદ્ય સુરક્ષા: મળવાપાત્ર લાભ અનુસાર રાષ્ટ્રીય ખાદ્ય સુરક્ષા હેઠળ વાજબી ભાવની દુકાનની કામગીરી.
૫. સામાજિક સુરક્ષા: વિધવા, વૃદ્ધ વયે અને વિકલાંગતા પેન્શન, એમજીનરેગા હેઠળ કામ વગેરે જેવા સામાજિક સુરક્ષા કાર્યક્રમો સુધીની પહોંચ
૬. બાળ સુરક્ષા: માતા-પિતાની કાળજી તથા સહાય ન ધરાવનારાં બાળકોને પજવણી અને શોષણ સામે રક્ષણ તથા પાલક માતા-પિતા યોજના સુધીની પહોંચ.

#### ૪. સેવાઓનું સહભાગીતાયુક્ત આલેખન

માપદંડો વિકસાયા બાદ સમિતિના સભ્યો દ્વારા આલેખન હાથ ધરાવું જોઈએ. તે બે ભાગમાં હાથ ધરાવું જોઈએ;

૧. સર્વિસ ડિલીવરીના સ્થળની મુલાકાત લેવી તથા સેવાપ્રદાતાઓ સાથે વાતચીત કરવી: કેટલાક માપદંડોની દેખરેખ રાખવા માટે સર્વિસ ડિલીવરીના સ્થળની મુલાકાત લેવી તથા સેવાઓની સ્થળ પર ખરાદ કરવી જરૂરી બની રહે છે. ઉદાહરણ તરીકે: શાળામાં બાળકોની હાજરીની આકારણી કરવી, અથવા તો અંગાણવાડીમાં આપવામાં આવતા ભોજનની ગુણવત્તા પર દેખરેખ રાખવી, વગેરે.
૨. સામુદ્દરિક બેઠકો: જે સમુદ્દર્યો લાભ મેળવી રહ્યા તથા તેમના પર દેખરેખ રાખવામાં આવી રહી હોય, તે સમુદ્દરાય સાથે ફણિયા સ્તરની બેઠક દરમિયાન સેવાઓની ગુણાત્મક સ્થિતિનું આલેખન થાવું જોઈએ. સમુદ્દરાય સાથેની ચર્ચા સંબંધિત પ્ર નો તથા ખામીઓની સાથે સેવાઓની વાસ્તવિક સ્થિતિ સમજવામાં મદદરૂપ બની રહે છે.

#### સહભાગીતાયુક્ત આલેખનનાં ચરણો:

૧. સેવાપ્રદાતાઓ તથા પંચાયતના પ્રતિનિધિઓ જેવા હિતધારકો તથા સમુદ્દરાય સાથે કાર્યક્રમ/સેવા અંગે ચર્ચા કરવી
૨. સમુદ્દરાયને કાર્યક્રમ/સેવા વિશે જાણ કરવી (લાભાર્થીઓ, લાભો વગેરેની પસંદગી માટેના માપદંડો સહિત)
૩. સેવાનાં સ્થળોએ સુવિધાઓમાં રહેલાં સમસ્યાઓની ઓળખ કરવી
૪. સમાવેશક તુલના અને સંકલન માટે ગુણાત્મક રીતે સેવાઓની સ્થિતિના પુરાવાની નોંધ કરવી

#### ૫. સુસંગત હિતધારકો સાથે કાર્યવાહી આયોજન (એકશન પ્લાન)નું આદાન-પ્રદાન તથા તેની તૈયારી

##### ૧. ગ્રામ પંચાયત સહનિર્દ્દેશન બેઠક (જીપીસીએમ)

તારણોના એકત્રીકરણ બાદ સરપંચની અધ્યક્ષતા હેઠળ, ગ્રામ પંચાયત સહનિર્દ્દેશન બેઠકની સાથે અથવા તેના પહેલાં સીબીએમ આદાન-પ્રદાન બેઠક હાથ ધરાવી જોઈએ. જે પ્રણોનું નિવારણ લાવવાનું હોય, તેના સ્થાનિક ઉપાયોની ઓળખ કરવા માટે સમુદ્દરાય દેખરેખનાં તારણોની આપ-લે થવી જોઈએ તથા તે અંગે

ચર્ચા થવી જોઈએ. પંચાયત સ્તરે સંયુક્ત બેઠક હાથ ધરીને આમ કામગીરી કરી શકાય છે, જેમાં વીએલપીસી સભ્યો, પંચાયત સભ્યો, નાગરીક આગવાનો, જાગૃત નેતાઓ, પંચાયત સ્તરના અધિકારીઓ વગેરે સહિયારા કે અલગ ભાગ લઈ શકે છે.

## ૨. સીબીએમનું પરિણામ જાહેર સ્થળોએ દર્શાવવું

સીબીએમનાં તારણો એકત્રિત કરીને તે જાહેર ક્ષેત્રોમાં પ્રદર્શિત/પ્રકાશિત કરવાં જોઈએ. સાથે જ, તેમને ગ્રામ સભામાં કાર્યવાહીના આયોજન સાથે રજૂ કરવાં જોઈએ.

## ૬. ફરિયાદના ઉકેલને ટ્રેક કરવો

ઓળખ કરવામાં આવેલા પ્રશ્નો પરની કાર્યવાહી તથા લોકોની ફરિયાદો એ સીબીએમના મહત્વપૂર્ણ ઘટકો છે. લોકોએ તેમના હક્કો માટે રજૂ કરેલી માગણીઓ અથવા યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો અંગેની માહિતીનો પ્રચાર-પ્રસાર એ લોકોને તેમના હક્કો અને લાભો મળે છે તે સુનિચિ ચત કરવા માટે પૂરતો નથી. બહેતર પહોંચનું લક્ષ્ય ફક્ત ત્યારે જ સાકાર થશે, જ્યારે લોકો વાસ્તવમાં તેમના મળવાપાત્ર લાભો મેળવતા હોય. ફરિયાદ નિવારણ વ્યવસ્થા એવા લોકોને તેમના હક્કો પ્રાપ્ત કરવા માટે સક્ષમ બનાવે છે, જે લોકો વંચિત રહ્યા હોય અથવા તો જેમણે પૂર્ણપણે લાભ ન મેળવ્યો હોય. ગ્રામ પંચાયત અને વીએલપીસી સીબીએમ પ્રક્રિયા દરમિયાન ધ્યાન પર આવેલી ફરિયાદોની સ્થિતિના ફોલો-અપની જવાબદારી લેશે.

## મર્યાદા

સીબીએમ લાભાર્થીઓ દ્વારા તથા પ્રત્યક્ષ હિતધારકો દ્વારા સર્વિસ ડિલીવરીની અસરકારકતાની દેખરેખ માટેનું એક શક્તિશાળી સાધન છે, છતાં તે ચોક્કસ મર્યાદા ધરાવે છે. સીબીએમનો અવકાશ સધન છે, તે અત્યંત સ્થાનિક સ્વરૂપનો છે અને તે ફક્ત ચોક્કસ પસંદગીયુક્ત પાસાંઓને જ આવરે છે. આ સાધન નિચિ ચત ગુણાત્મક ડેટા અથવા તો સુસંગત પુરાવા નહીં પૂરાં પાડતું હોય, પણ તે સમૃદ્ધ ગુણાત્મક અનુભવને આવરી લે છે. વપરાશકર્તાની દ્રષ્ટિએ તે તથા અથવા તો ભૂલ શોધનારા સાધનથી વિશેષ, સશક્તિકરણનું સાધન છે. એક ડેટા એકત્રીકરણ પ્રક્રિયા ન માની લેવું જોઈએ અન્યથા તે કેવળ ડેટા એકત્રિત કરનારું સધન સાધન બની રહેશે.

## સૂચિત સીબીએમ હાથ ધરવા માટેનાં ચરણ તથા પ્રક્રિયાઓ

બાળ અસ્થિત્વ, વૃદ્ધિ, વિકાસ અને રક્ષણ સાથે સંકળાયેલી પાંચ જુદાં જુદાં વિષયો માટેનાં ચરણ તથા પ્રક્રિયાઓને સૂચિત સીબીએમમાં સામેલ કરવામાં આવ્યાં છે. આ પાંચ વિષયો આ પ્રમાણે છે:

૧. પ્રાથમિક શિક્ષણની કામગીરી,
૨. આઇસીડીએસ સેવાઓની કામગીરી,
૩. આરોગ્ય, પીવાના પાણી અને સ્વચ્છતા સેવાઓની કામગીરી,
૪. પીડીએસ અને એમજીનરેગ્ઝ જેવી ખાદ્ય સુરક્ષા સંબંધિત સેવાઓ, અને
૫. બાળ લગ્ન, બાળ મજૂરી, શારીરિક તથા જાતીય હિંસા સામે રક્ષણ જેવા બાળ સુરક્ષાના પ્રશ્નો.

દરેક વિષય માટે માપદંડોની શ્રેણી વિકસાવવામાં આવી છે, જેથી કામગીરીની ગુણવત્તા તથા પહોંચની સ્થિતિની આકારણી કરી શકાય.

સીબીએમ ગ્રામ પંચાયતોનાં તમામ ગામો તથા સંસ્થાઓને આવરી લેતી તમામ પાંચ વિષયો પર હાથ ધરાશે. ગામ સ્તરની કાર્યક્રમ સમિતિઓ (એસએમસી, વીએચેસ એન્ડ એન્સી, માતૃમંડળ, પીડીએસ સમિતિ અને ગામ બાળ સુરક્ષા સમિતિ)ના સભ્યો કાર્યક્રમની સુવિધા પૂરી પાડવામાં આવશે. સમિતિના આ સભ્યો એસએચ્યુ, ગામ સંગઠનો તથા અન્ય સીબીઓ જેવી ગામ સ્તરની સંસ્થાઓના આગેવાનોને આવરી લઈને સીબીએમ હાથ ધરશે. આ પ્રક્રિયામાં ગ્રામ પંચાયત સભ્યોને સામેલ કરવા ઇચ્છાની બની રહેશે. ગ્રામ પંચાયતના સભ્યો જ ગામ સ્તરની મોટા ભાગની કાર્યક્રમ સમિતિઓના માણખામાં સભ્યો અથવા અધ્યક્ષ હોય છે. સીબીએમ પ્રક્રિયા હાથ ધરાય, તે અગાઉ ગામ સ્તરની તમામ કાર્યક્રમ સમિતિઓના સભ્યોને બાળકો તેમજ સગભર્ય અને ધાત્રી માતાઓ માટેની સેવાઓ તથા સ્થિતિની ગુણવત્તામાં સુધારો કરવા માટેની માહિતી આપવામાં આવશે તથા પ્રક્રિયા અને સાધનો અંગે તાલીમ પૂરી પાડવામાં આવશે.

સીબીએમ ડેટાના સર્જનની પ્રક્રિયા નથી, બલ્કે જાગૃતિ ફેલાવીને તથા સેવાઓની સ્થિતિનું વિશ્લેષણ કરીને સુધારા માટે ફોલો-અપ કાર્યવાહી હાથ ધરવા માટેની પ્રક્રિયા છે. સીબીએમ કોઇપણ રીતે સરકારી ડેટા કે રેકૉર્ડને પડકારતી નથી. તે કેવળ કાર્યક્રમની કામગીરીની સમજૂતીને તથા સમુદાયના દ્રષ્ટિકોણને પ્રતિબિંબિત કરે છે. જ્યારે સમુદાય કાર્યક્રમની ડિલીવરીની સ્થિતિનું વિશ્લેષણ કરે છે, ત્યારે ધણી અડચણો અને અવરોધો તેમની મેળે જ દૂર થઈ જાય છે. આ પ્રક્રિયા માગ ઊભી કરવા ક્ષેત્રે સુધારો લાવે છે તથા સેવા પૂરી પાડનારાઓ અને વ્યવસ્થાપકો પર ઉત્તરદાયી રહેવા માટેનું દબાણ સર્જ છે.

સીબીએમ, સેવાના સ્થળે તથા સમુદાય સ્તરે હાથ ધરવાની રહેશે. કાર્યક્રમ સમિતિના તમામ સભ્યો તથા સંલગ્ન અન્ય વ્યક્તિઓએ સીબીએમ હાથ ધરવાની તારીખ જાહેર કરવી જરૂરી છે. અગાઉથી ઓળખ કરાયેલા સ્થળે એકત્રીકરણ માટે ગામ સ્તરે યોગ્ય પ્રત્યાયન અને ગતિશીલતા થવાં જોઈએ. સીબીએમ આવરી લેવામાં આવનારી તમામ પાંચ વિષયો વિશે સામાન્ય સમજૂતી આપવા સાથે શરૂઆત કરવી જોઈએ. પ્રાથમિક બેઠક બાદ, ગ્રામજનો તથા સીબીએમ મદદકર્તાઓને પાંચ જીથેમાં વિભાજિત કરવામાં આવશે ઘણા માપદંડો ધરાવતા અગાઉથી નક્કી કરવામાં આવેલા સ્વરૂપે દેખરેખ હાથ ધરવામાં આવશે. આ માપદંડો સીબીએમ હાથ ધરવાના ભૂતકાળના અનુભવ તથા વિવિધ યોજનાઓ પર આધારિત છે. આ માપદંડો નિર્ણાયક સ્વરૂપના નથી. સહભાગીતા સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખતાં, સમુદાય અને સીબીએમ મદદકર્તાઓને તેમને યોગ્ય તથા સુસંગત જણાય તે પ્રમાણે નવા માપદંડો તથા પ્રક્રિયાનો ઉમેરો કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવ્યા છે. એક વખત જુદાં જુદાં વિષયોને

લગતાં પાંચ જુથો દ્વારા તમામ માહિતી તથા ચર્ચાઓ હાથ ધરવામાં આવે, ત્યાર બાદ તમામ જુથો તારણો અને અનુગામી (ફોલો અપ) કાર્યવાહીની ચર્ચા કરવા માટે પુનઃ એકત્રિત થશે.

એક વખત પંચાયતનાં તમામ ગામો સીબીએમ થકી આવરી લેવામાં આવે, ત્યાર પછી તમામ માહિતીને પંચાયત સ્તરના ફોર્મેટમાં ગોઠવીને ગ્રામ પંચાયતમાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવશે. ગ્રામ પંચાયત (સરપંચ તથા પંચાયતના પ્રતિનિધિઓ) અને કાર્યક્રમ સમિતિના ચૂંટાયેલા સભ્યો સંબંધિત સંસ્થાકીય અધિકારીઓ સાથે ગ્રામ પંચાયત સહનિર્દ્દશન સમિતિ (જીપીસીસી) બેઠકોનું આયોજન કરશે. ગ્રામ પંચાયત સીબીએમ અહેવાલોનાં તારણોનો ઉપયોગ કરીને અંગણવાડી કાર્યકરો, શાળાના આચાર્ય, પીડીએસ ડીલરો, આશા કાર્યકર્તા તથા એનેનાએમ સાથે અલાયદી બેઠકો યોજશે. આ બેઠકમાં, સેવામાં સુધારાની પણ ચર્ચા કરવામાં આવશે. અનુગામી બેઠકોમાં કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીના અહેવાલની ચર્ચા થવી જોઈએ.

સમુદાય આધારિત આ પ્રક્રિયા જાહેર યોજનાઓની ડિલીવરી મજબૂત કરવા માટે એક પ્રામાણિક વિકેન્દ્રિત વહીવટી પ્રક્રિયાનું સર્જન કરશે અને વિકાસની પ્રક્રિયામાં લોકોની સહભાગીતાને વેગ આપશે.

## ૧. શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ (એસઅમેસી) દ્વારા પ્રાથમિક શાળાના કાર્યદેખાવની દેખરેખ



### અધિનિયમ

રાઇટ ઓફ ચિંદ્રન ટુ ફી એન્ડ કમ્પલસરી એજ્યુકેશન એક્ટ (આરટીએ) ૨૦૦૮ હેઠળ

### એસઅમેસીનું સભ્યપદ

તેમાં માતા-પિતા, ખાસ કરીને મહિલાઓ, શાળાકીય વહીવટના પ્રતિનિધિઓ, પીઆરઆઈ પ્રતિનિધિઓ તથા અન્ય સમુદાયના પ્રતિનિધિઓનો સમાવેશ થાય છે. આ સમિતિની રચના શાળા અનુસાર કરવામાં આવે છે તથા તેની સભ્ય સંખ્યા ૧૨ સુધીની હોય છે.

### ચાવીરૂપ કાર્યો તથા ભૂમિકાઓ

શિક્ષણની ગુરુવત્તા, ભૌતિક સુવિધાઓ તથા સેવાઓ પર દેખરેખ રાખે, સમુદાય અને શાળા વચ્ચે સેતુરૂપ ભૂમિકા ભજવે, આયોજન અને બજેટિંગની પ્રક્રિયામાં મદદ પૂરી પાડે.

ક્રમ નાં	પ્રક્રિયા	નોંધ
૧ પ્રવેશ સામે વિદ્યાર્થીઓની હાજરી (પ્રવેશ સામે મુલાકાતના દિવસે વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા)	<ul style="list-style-type: none"> <li>એસએમસી સભ્યો/સમુદાયનાં લોકો/સીબીઓ સભ્યો શાળાની મુલાકાત લે</li> <li>સભ્યો બાળકોના કુલ પ્રવેશ અંગે આચાર્ય પાસેથી માહિતી એકત્રિત કરે (વર્ગ અને જાતિ અનુસાર પ્રવેશ).</li> <li>આચાર્ય સાથે વાતચીત પછી, સભ્યો જે-તે દિવસે બાળકોની સંખ્યા ગણવા માટે વર્ગખંડોની મુલાકાત લેશે.</li> <li>પ્રવેશ મેળવનારાં બાળકોની સંખ્યા તથા હાજર બાળકોની સંખ્યા નોંધવી (જાતિ અનુસાર તથા કુલ).</li> </ul>	<p>શાળાની મુલાકાત સમયે, આચાર્ય અથવા તો શિક્ષક સાથે સીબીએમના હેતુ અને ઉદ્દેશ અંગે સંક્ષિપ્ત બેઠક કરવી.</p> <p>શાળા સંકુલમાં શાંતિ જાળવો અને સભ્ય વર્તન દાખવો, જેથી ચાલુ પ્રવૃત્તિઓમાં વિક્ષેપ ન સર્જાય.</p> <p>એક સમયે જૂથ નહીં, બલ્કે એક વ્યક્તિ જ વર્ગની મુલાકાત લે સુનિશ્ચિયત કરવું.</p> <p>હાજરી નોંધીને તેને ફોર્મેટમાં મૂકનારા સભ્યો કારા એકત્રિત કરવામાં આવેલા ડેટાને એક વ્યક્તિએ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવા</p>
૨ કેટલા બાળકો ઋતુગત રીતે ઘણા દિવસો સુધી શાળામાં ગેરહાજર રહે છે?	<ul style="list-style-type: none"> <li>શાળાની મુલાકાત દરમિયાન, એસએમસી સભ્યો શિક્ષક કે આચાર્ય ને લાંબા સમય સુધી શાળામાં ગેરહાજર રહેનારાં વિદ્યાર્થીઓ વિશે પૂછ્યશે. તે સંખ્યા નોંધવી (છોકરાઓ અને છોકરીઓની અલગ નોંધ કરવી). આ બાળકો કોણ છે, તે સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો. ઉદાહરણ તરીકે, શું તે મુખ્યત્વે છોકરીઓ છે, ચોક્કસ ફણિયા કે સમુદાયનાં બાળકો છે કે કેમ?</li> <li>ફણિયાની બેઠક દરમિયાન, બાળકોની અનિયમિતતાને લગતા પ્રભ્યોની ચર્ચા કરો. આ બાળકોની નિયમિત હાજરી માટે સુધારાત્મક પગલાં ભરવાં.</li> <li>જો ઋતુગત ગેરહાજરી હોય, તો ઋતુગત હોસ્ટેલ શરૂ કરવા અંગેના માર્ગાં વિચારવા.</li> </ul>	<p>શાળાની મુલાકાત દરમિયાન આ માહિતી એકત્રિત કરવી</p>
૩ કુલ નિમણૂકની સામે શિક્ષકોની હાજરી	<ul style="list-style-type: none"> <li>એસએમસી સભ્યો/સમુદાય અને સમુદાય આધારત સંગઠનના સભ્યો શાળાની મુલાકાત લે.</li> <li>સભ્યો તાજેતરમાં નિયુક્ત થયેલા શિક્ષકોની સંખ્યા અંગે પાસેથી માહિતી એકઠી કરશે.</li> <li>મુલાકાતના દિવસે કેટલા શિક્ષકો (મહિલા તથા પુરુષો) હાજર છે, તેનું અવલોકન કરવું).</li> <li>શિક્ષણની પ્રવૃત્તિમાં શિક્ષકો સામેલ હતાં કે કેમ તેનું અવલોકન કરવું.</li> </ul>	<p>શાળાની મુલાકાત દરમિયાન અવલોકન</p>

ક્રમ નાયદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
૪ મુલાકાતના દિવસે મધ્યાહન ભોજનની સ્થિતિ (રાથ માટેની જગ્યા, જમવાની જગ્યા અને હાથ ધોવાની સુવિધા - એ. ત્રણ સ્થળે ચોખ્ખાઈની સ્થિતિ) બાળકોને ડિશ/થાળી આપવામાં આવે છે?	<p>• બપોરના ભોજનના વિરામ દરમિયાન શાળાની મુલાકાત લેવી. ખાદ્ય ચીજોના સંગ્રહ, રસોઇ અને જમવાની જગ્યાની મુલાકાત લેવી. વિદ્યાર્થીઓ જમતાં હોય તથા હાથ ધોતાં હોય તે દરમિયાન અવલોકન કરવું.</p> <p>1. રસોઇ બનાવવાની જગ્યા, જમવાના સ્થાન અને હાથ ધોવાની સુવિધા - એ. ત્રણ સ્થળે સ્વચ્છતાની સ્થિતિની નોંધ કરવી.</p> <p>2. તમામ બાળકોને ડિશ / થાળી આપવામાં આવે છે કે કેમ તેનું અવલોકન કરવું.</p> <p>3. જો ઉપરોક્ત ત્રણ સ્થળોની સ્થિતિ સરેરાશ અને નબળી હોય, તો ફળિયાની બેઠકમાં તથા શાળામાં સુધારાનાં પગલાં અંગે ચર્ચા કરવી. જો અમૃક બાળકોને ભોજન દરમિયાન ખેટ ન આપવામાં આવતી હોય, તો તેનાં કારણો જાણી લો અને શિક્ષકો તથા આચાર્ય સાથે તેની ચર્ચા કરો.</p>	અવલોકનોની અલગથી નોંધ કરવી
૫ શાળામાં શૌચાલયની ઉપલબ્ધતા અને કાર્યરતતા (છોકરા-છોકરીઓ માટે અલગ શૌચાલયો, પાણી અને હાથ ધોવાની સુવિધા)	<p>• એસએમસીના ૨-૩ સભ્યો શૌચાલયોમાં નીચે પ્રમાણેની સ્થિતિનું અવલોકન કરશે:</p> <p>1. છોકરા-છોકરીઓ માટે અલાયદાં શૌચાલયો ઉપલબ્ધ છે કે કેમ</p> <p>2. શૌચાલયોમાં પાણીની સુવિધા છે કે કેમ.</p> <p>3. હાથ ધોવાની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે કે કેમ</p> <p>જો કોઈ પ્રશ્નો હોય, તો તે નોંધી લેવા અને સુધારા માટે આચાર્ય સાથે તેની ચર્ચા કરવી અને ગ્રામ પંચાયત સ્તરની મિટિંગમાં રીપોર્ટિંગ માટે નોંધ લેવી.</p>	
૬ શાળામાં બાળકોના સ્વાસ્થ્ય તપાસ કેમ્પનું આયોજન છેલ્લે કયારે થયું હતું?	<p>• શાળાની મુલાકાત દરમિયાન, શિક્ષકોને મહિનો અને વર્ષ નોંધવા પૂછવું કે ગત આરોગ્ય રિપોર્ટ ક્યારે યોજાયો હતો. શું ચશમાં, હિયરિંગ એફીડ, કૃમિ ફૂર કરવા માટેની દવાઓ વગેરે જેવી દાકતરી સહાય અને ઉપકરણો પૂરાં પાડવા અંગેનો કોઈ અહેવાલ ઉપલબ્ધ છે કે કેમ.</p>	

ક્રમ માપદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
	<ul style="list-style-type: none"> <li>કોઇ ફોલો-અપ કરવામાં આવ્યું કે કેમ તે પૂછવું.</li> <li>જો આરોગ્ય શિબિરો ન ચોજાઈ હોય, તો તે પાછળાનું કારણ જાણવું અને ફોલો-અપ કાર્યવાહી હાથ ધરવી. મહિનો અને વર્ષ નોંધવા</li> </ul>	
૭ ની ૧૪ વર્ષની ઉમરનાં, પ્રાથમિક શાળામાં ન જતાં વિકલાંગ બાળકોની સંખ્યા	<ul style="list-style-type: none"> <li>રાઇટ્સ ઓફ પર્સન્સ વિથ ડિસેબિલિટીઝ એક્ટ, ૨૦૧૭ હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલી વિકલાંગતાઓના પ્રકારો વિશે સમૃદ્ધાયને સમજૂતી આપવી.</li> <li>ફિણ્યાની બેઠક દરમિયાન લોકોને પૂછવું કે તેમના ફિણ્યામાં વિકલાંગતા ધરાવતાં બાળકો છે કે કેમ. તે બાળકોનાં નામ નોંધવા.</li> <li>વધુમાં પૂછવું તથા યાદીમાં નોંધવું કે વિકલાંગતા ધરાવતાં કયાં બાળકો (છોકરાઓ અને છોકરીઓ) શાળાએ નથી જતાં.</li> <li>કારણો નોંધવાં અને શાળામાં તેમની સમાવેશકતા અંગે ચર્ચા કરવી.</li> </ul>	રાઇટ્સ ઓફ પર્સન્સ વિથ ડિસેબિલિટીઝ એક્ટ, ૨૦૧૯ની અથવા તો વિકલાંગતા અંગેની અન્ય કોઇપણ જાણીતી વેણિત સામગ્રીની એક નકલ તમારી સાથે લઈ જવી.
૮ અન્ન ત્રિવેણી યોજના હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલી કિશોરીઓ	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફિણ્યાની બેઠક દરમિયાન, યોજનાની યોગ્યતા વિશે જાણકારી પૂરી પાડવી. કેટલી છોકરીઓ લાયકાત ધરાવે છે તે જાણવું અને તેની નોંધ કરવી. લાયકાત ધરાવતી કેટલી છોકરીઓ આ લાભ મેળવે છે તે સમૃદ્ધાયના સભ્યોને પૂછવું.</li> <li>લાયકાત ધરાવતાં હોય અને લાભ ન મેળવ્યો હોય તે બાળકો કોણ છે તે નોંધવું. તેમનાં નામ નોંધવા અને શાળાને રિપોર્ટ કરવું.</li> </ul>	આ યોજના ધોરણ ૧-૮ સુધી શાળામાં જનારી અને શૈક્ષણિક વર્ષમાં ૭૦ ટકા કરતાં વધારે હાજરી ધરાવતી આદિવાસી વિસ્તારની છોકરીઓ માટે ઉપલબ્ધ છે. ૫૦ કિ.ગ્રા.નું સ્પષ્ટીકૃત રેશન ૩૦ કિગ્રાના બે હિસ્સામાં આપવામાં આવે છે.
૯ વિદ્યા લક્ષ્મી બોન્ડ યોજના અંતર્ગત આવરી લેવામાં આવેલી કિશોરીઓ	<ul style="list-style-type: none"> <li>ગામ વિદ્યા લક્ષ્મી બોન્ડના યોગ્યતાના માપદંડ હેઠળ આવે છે કે કેમ તે જાણવું. જો હા. તો -</li> <li>ફિણ્યાની બેઠક દરમિયાન યોજનાના યોગ્યતા માપદંડ વિશે જાણકારી આપવી.</li> <li>ગત વર્ષ છોકરીએ ધોરણ ૮ પાસ કર્યું</li> </ul>	વિદ્યા લક્ષ્મી બોન્ડ ૩૫ ટકા કરતાં ઓછી મહિલા સાક્ષરતા ધરાવતાં ગામોમાં ધોરણ ૧-૮ની છોકરીઓને આવરે છે.

ક્રમ નાયદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
	<p>હોય, ત્યાર પછી કેટલા બોન્ડની રકમ લેવામાં આવી તે સમૃદ્ધાયને પૂછવું.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>જો બોન્ડ વટાવવામાં આવ્યા ન હોય (રકમ ન લીધી હોય), તો માતા-પિતાને ડેડમાસ્ટરને મળવા માટે જણાવવું.</li> </ul>	
૧૦ બાળકોને શાળામાં શિક્ષકો દ્વારા શારીરિક સજા થઈ છે?	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયા સ્તરની બેઠકમાં માતા-પિતાને પૂછવું કે તેમનાં બાળકોએ અન્ય બાળકો દ્વારા શારીરિક સજા કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારની શારીરિક હિંસાની ફરજિયાદ કરી આવે છે કે કેમ.</li> <li>ઘટનાઓની નોંધ કરવી. શાળાની અંદર અને બહાર આવી ઘટનાઓને કેવી રીતે નિયંત્રિત કરવી તેની ચર્ચા કરવી.</li> <li>એસએમસી શિક્ષકો સમક્ષ આ મુદ્દો રજૂ કરશે.</li> </ul>	શારીરિક હિંસામાં લોહી નીકળવું, સોજો આવવો, ચામડી પર કાળાં નિશાન પડી જવાં વગેરે જેવાં શારીરિક લક્ષણોમાં પરિણામતી ગંભીર પ્રકારની સજાઓનો સમાવેશ થશે.
૧૧ એસએમસીના સભ્યો તથા શિક્ષકોએ અનિયમિત બાળકો માટે શિક્ષણના મહત્વ અંગે કેટલા વાતીઓ સાથે ચર્ચા કરી?	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન માતા-પિતાને પૂછવું કે, ગત મહિના દરમિયાન એસએમસી સભ્યો અને/અથવા શિક્ષકો સલાહ-મસલત માટે આવ્યા હતા કે કેમ.</li> <li>નિયમિતપણે, કયારેક, કયારેય નહીં - આ સંદર્ભમાં પ્રતિક્રિયાની નોંધ કરવી. જેટલાં માતા-પિતાને સલાહ આપવામાં આવી હોય તેમની સંખ્યાની નોંધ કરવી.</li> <li>જો સંખ્યા ઓછી હોય, તો ફોલો-અપ કાર્યવાહી વિશે ચર્ચા કરવી.</li> <li>અંતમાં શાળા શિક્ષણની બાબતો અંગે માતા-પિતા સાથે સલાહ-મસલતના મહત્વ વિશે ચર્ચા કરવી.</li> </ul>	શારીરિક હિંસામાં લોહી નીકળવું, સોજો આવવો, ચામડી પર કાળાં નિશાન પડી જવાં વગેરે જેવાં શારીરિક લક્ષણોમાં પરિણામતી ગંભીર પ્રકારની સજાઓનો સમાવેશ થશે.

૨. ગામ આરોગ્ય સ્વચ્છતા અને પોખણ સમિતિ (વીએચએસ એન્ડ એન્સી – સંજીવની સમિતિ) દ્વારા પ્રાથમિક આરોગ્ય, પીવાનું સલામત પાણી અને સ્વચ્છતાની સેવાઓના કાર્યદેખાવની દેખરેખ



**અધિનિયમ/કાર્યક્રમ**

રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ આરોગ્ય મિશન

**વીએચએસ એન્ડ એન્સીનું સભ્યપદ**

વીએચએસ એન્ડ એન્સીમાં ઓછામાં ઓછા ૧૫ સભ્યો હોવા જોઈએ, જેમાં પંચાયતના મહિલા સભ્યો, આશા કાર્યકર, સરકારી આરોગ્ય સંબંધિત સેવાના અગ્રિમ સ્ટાફ, સમુદાય આધારત સંગઠનો અને સેવા વપરાશકર્તાનો સમાવેશ થાય છે. ઓછામાં ઓછાં ૫૦ ટકા મહિલા સભ્યો હોવાં જોઈએ અને એસ્સી, એસ્ટી અને લઘુમતીઓનું પૂર્તું પ્રતિનિધિત્વ હોવું જોઈએ.

**ચાવીરૂપ કાર્યો અને ભૂમિકા**

આરોગ્ય સેવાઓ અંગે જાગૃતિ ફેલાવવી, આરોગ્ય સેવાઓનું આયોજન તથા દેખરેખ, ગામના ચાવીરૂપ પ્રશ્નોના આધારે આરોગ્ય આયોજનો તૈયાર કરવાં.

ક્રમ નાયદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
૧ ઝાડાનું વ્યાપ (ગત મહિને)	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન, પૂછવું કે, ગત મહિને કથા પરિવારોનાં બાળકો ઝાડાનો ભોગ બન્યા હતા</li> <li>તેમનાં નામ નોંધો</li> <li>ઝાડાનાં કારણો તથા ખાસ કરીને બાળકોની વૃદ્ધિ તથા વિકાસમાં તેનો પ્રભાવ ચર્ચો.</li> </ul>	ઝાડાનું પ્રમાણ ઘટાડવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું.
૨ ઓઆરએસ બનાવવા તથા તેના ઉપયોગ અંગે પરિવાર સ્તરે જાણકારી <ol style="list-style-type: none"> <li>૧. કેટલા લોકો ઓઆરએસના ફાયદા વિશે જાણે છે?</li> <li>૨. કેટલા લોકો ઓઆરએસ બનાવવાની રીત વિશે જાણકારી ધરાવે છે?</li> <li>૩. કેટલા લોકો નિયમિતપણે ઓઆરએસનો ઉપયોગ કરે છે?</li> </ol>	<ul style="list-style-type: none"> <li>ઓઆરએસના ફાયદાની ચર્ચા કરવી અને નોંધ કરવી કે કેટલાં સ્ત્રી-પુરુષો: - ઓઆરએસના ફાયદા વિશે જાણે છે.</li> <li>- ઓઆરએસ બનાવવાની પદ્ધતિઓ વિશે જાણકારી ધરાવે છે?</li> <li>- ઓઆરએસનો નિયમિતપણે ઉપયોગ કરે છે</li> <li>• જો વપરાશ ઓછો હોય, તો ઝાડાને નિયંત્રિત કરવા માટે વપરાશ માટે ઉતેજન આપો</li> </ul>	ઓઆરએસ સંબંધિત આઇટમ્સી સામગ્રીઓને બેઠકમાં લઈ જઈ શકાય છે.  કેટાને સંખ્યામાં રેકોર્ડ કરવો.
૩ આશા કાર્યકર દ્વારા કિશોરીઓને ઓછી કિંમતે સેનીટરી પેડનું વિતરણ	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન, કિશોરીઓને ખાનગી સ્થળે બેસાડીને સેનીટરી પેડના વપરાશ અંગે પૂછવું. પૂછવું કે, કેટલી છોકરીઓએ ગત મહિને આશા કાર્યકર પાસેથી રાહત દરે પેડ મેળવ્યાં હતાં.</li> <li>કેટલી છોકરીઓ પેડનો ઉપયોગ કરે છે તે નોંધવું.</li> <li>કોઈ મુશ્કેલી છે કે કેમ તે પૂછવું.</li> <li>જો કોઈ સમસ્યા હોય, તો સંભવિત કાર્યવાહી વિશે જાણવું.</li> </ul>	જો છોકરીઓ સ્વર્ચ અને આરોગ્યપ્રદ કપડાનાં પેડ્ઝ વાપરતી હોય, તો તેમને નિરૂત્સાહ ન કરવી.

ક્રમ નાયદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
૪ શું આશાવકર્કર ગર્ભવતી તથા ધાત્રી માતાના ઘરની નિયમિત મુલાકાત લે છે?	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયા સ્તરની બેઠકમાં ગર્ભવતી તથા ધાત્રી માતાઓને આશા કાર્યકર્તા દ્વારા લેવામાં આવતી તેમના ઘરોની મુલાકાતની નિયમિતતા વિશે પૂછવું. તેમના જવાબો ‘નિયમિતપણે, કચારેક અને કચારેય નહીં’ના સ્વરૂપમાં નોંધવા.</li> <li>આશા પાસેથી કદ્દી પણ જેમને સેવા ન મળી હોય તેવાં નામો પણ નોંધવાં, તે પાછળનાં કારણો જાણવાં અને જરૂરી ફોલો-અપ કરવું.</li> </ul>	
૫ પેટા કેન્દ્રોની સેવાઓની પડ્દોંચ અને કાર્યરતતા	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠકમાં પૂછવું કે પેટા-કેન્દ્ર નિયમિતપણે ખૂલે છે કે કેમ. જવાબોને ‘નિયમિતપણે/કચારેક/કચારેય નહીં’ના સ્વરૂપમાં નોંધવા. કેન્દ્રમાં શૌચાલય અને પાણીની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે કે કેમ તે લોકોને પૂછવું. જવાબોને, ‘હા, ના, હા પણ ચાલુ નથી’ના સ્વરૂપમાં નોંધવા.</li> <li>જો પ્રતિક્રિયા ‘ના અથવા તો હા પણ ચાલુ નથી’ - એ હોય, તો આ મુદ્દાને ફોલો-અપ કાર્યવાહી માટે ઉઠાવવો.</li> </ul>	ઉપ-કેન્દ્ર સંબંધિત અન્ય કોઈ સમસ્યાઓ અને પ્રશ્નો નોંધવા.
૬ પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્ર (પીએચ્સી) સેવાઓની ઉપલબ્ધતા અને કાર્યરતતા	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠકમાં પૂછવું કે, પીએચ્સી નિયમિતપણે ખૂલે છે કે કેમ. જવાબોને ‘નિયમિતપણે, કચારેક, કચારેય નહીં’ના સ્વરૂપમાં નોંધવા.</li> <li>પીએચ્સીમાં પાણી અને સ્વચ્છતાની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે કે કેમ તે લોકોને પૂછવું (હા, ના, હા પણ ચાલુ નથી) જો ના અથવા હા પણ ચાલુ નથી એવો જવાબ હોય, તો આ મુદ્દાને ફોલો-અપ કાર્યવાહી માટે ઉઠાવવો.</li> <li>ડોક્ટર પીએચ્સીમાં નિયમિતપણે હાજર રહે છે કે કેમ તે અંગે પૂછવું.</li> </ul>	મુલાકાત દરમિયાન વિના મૂલ્યે દવાઓ, પ્રેગનન્સી રૂમ અને કિટ જેવી અન્ય સુવિધાઓની પ્રાપ્યતાની પણ સમીક્ષા કરી શકાય.

## કમ માપદંડ

## પ્રક્રિયા

## નોંધ

૭ ધર અને ગામ સ્તરે  
પાણીની સુવિધા

જવાબોને ‘નિયમિતપણે, કયારેક, કદી નહીં’ના સ્વરૂપમાં નોંધવા.

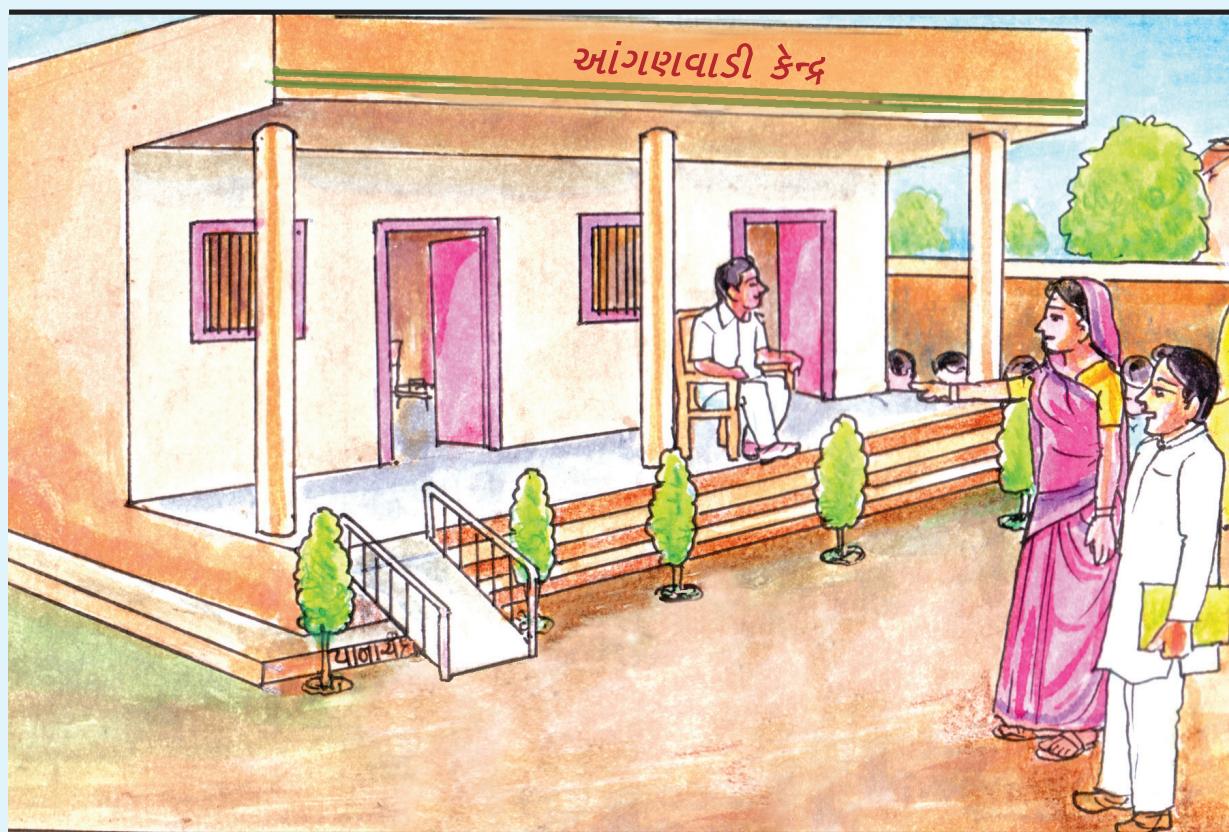
- પીએચસીની મુલાકાત લેવી અને સુવિધાઓની સમગ્રતયા સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરવું. ડૉક્ટરોને પૂછવું કે રોગી કલ્યાણ સમિતિની રચના કરવામાં આવી છે કે કેમ? તેની કાર્યરતતા વિશે પૂછવું. અવલોકનોની નોંધ કરવી.

૮ ખુલ્લામાં શૌચકિયાથી  
મુક્ત સ્થિતિ

- ફળિયાની બેઠકમાં પૂછવું કે કેટલા પરિવારો નાણ કારા પાણીનો પુરવઠો ધરાવે છે અને કેટલા નથી ધરાવતા. સંખ્યા નોંધવી.
- ઉપલબ્ધ હેન્ડ પમ્પની કુલ સંખ્યા વિશે તથા તે પૈકીના કેટલા હેન્ડ પમ્પ કાર્યરત છે તે વિશે પૂછવું.
- કાર્યરત ન હોય તેવા હેન્ડ પમ્પના સમારકામ અંગે ચર્ચા કરવી.

- ફળિયાની બેઠકમાં પૂછવું કે, કેટલા પરિવારો શૌચાલય નથી ધરાવતા. સંખ્યા નોંધવી અને તે પરિવારો કોણ છે તે જાણવું.
- તે પરિવારો કેવી રીતે શૌચાલયો બાંધી શકે તેની ચર્ચા કરવી.
- લોકોને ખુલ્લામાં શૌચકિયા કરનારા પરિવારોની સંખ્યા કેટલી છે તે પૂછવું. સંખ્યા નોંધવી અને તેઓ કોણ છે તે જાણી લેવું.
- તે લોકોને ખુલ્લામાં હાજરે જવાની કિયાથી કેવી રીતે નિરૂત્સાહ કરી શકાય તેની ચર્ચા કરવી.

### ૩. માતૃમંડળ સમિતિ દ્વારા આઈસીડીએસ સેવાઓના કાર્યદેખાવ પર દેખરેખ



#### અધિનિયમ/કાર્યક્રમ

એકીકૃત બાળ વિકાસ યોજના (આઈસીડીએસ)

#### સમિતિનું સભ્યપદ

માતૃમંડળ સમિતિમાં ઓછામાં ઓછા ૧૦ સભ્યો હોવા જોઈએ. જેમાં ગર્ભવતી તથા ધાત્રી માતા, આંગણવાડીમાં પ્રવેશ મેળવનારાં બાળકોની માતા, કિશોરીઓ તેમજ શિક્ષક, પંચાયતના મહિલા પ્રતિનિધિઓ / તથા એસઅચ્જુનાં સભ્યો જેવાં ગામ સ્તરનાં અગ્રભિ કાર્યકરોનો સમાવેશ થાય છે.

#### ચાલીશુધ્ય કાર્યો અને ભૂમિકા

આંગણવાડી કેન્દ્ર (એડબલ્યુસી)ની સમગ્રતયા કામગીરીની સમીક્ષા તથા દેખરેખ

ક્રમ માપદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
૧ આંગણવાડીમાં નોંધાયેલ બાળકોની સામે હાજર બાળકોની સંખ્યા	<ul style="list-style-type: none"> <li>આંગણવાડી કેન્દ્ર ખૂલ્લું હોય (સવારના દથી બપોરના ત્રણ વાગ્યા સુધી) ત્યારે માતૃમંડળ સભ્યો તેની મુલાકાત લેશે અને કેન્દ્ર ખાતે નોંધણી ધરાવનારાં રજિસ્ટર જોશે. (છોકરા, છોકરી અને વિકલાંગ બાળકો)</li> <li>હાજર બાળકોની સંખ્યા ગણવી અને નોંધવી (છોકરા, છોકરી અને વિકલાંગ બાળકો).</li> <li>જો હાજરી ઓછી હોય, તો તેનાં કારણોની ચર્ચા કરવી અને નોંધ કરવી.</li> <li>જ્યારે ફળિયા/સમુદ્દાય સ્તરની ચર્ચા થાય, ત્યારે હાજરી સુધારવા માટે શું કરવાની જરૂર છે તેની ચર્ચાઓ કરવી.</li> </ul>	ત્થી ક વર્ષનાં બાળકોની આંગણવાડીમાં નોંધણી કરવામાં આવી છે તે નોંધવું. ઓછી હાજરીનાં કારણો અને સુધારા માટેની સૂચિત કાર્યવાહીની સ્પષ્ટપણે ચર્ચા કરવામાં આવશે અને આગામી મહિને પ્રગતિની માહિતી મેળવવી અને તેની ચર્ચા કરવી જરૂરી છે.
૨ આંગણવાડી કેન્દ્રમાં ઉપલબ્ધ સેવાઓ (આંગણવાડીનું મકાન, રસોડું અને અનાજ સંગ્રહની સુવિધા, શૌચાલયની સુવિધા, પીવાના પાણીની સુવિધા છે કે નહીં? શું બાળકો શીખવાની સામગ્રી (રમકડાં)નો ઉપયોગ કરે છે?)	<ul style="list-style-type: none"> <li>આંગણવાડીની ભૌતિક સ્થિતિની નોંધ કરવી: શું ત્યાં ઇમારત, રસોડું અને સંગ્રહની જગ્યા ઉપલબ્ધ છે? (જો માખી અને ઊંદરો હોય, તો ખાસ નોંધ કરવી)</li> <li>પીવાના પાણીની સુવિધા તથા શૌચાલયની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે કે કેમ આંગણવાડીની.</li> <li>શીખવાની/રમવાની સામગ્રી ઉપલબ્ધ છે કે કેમ અને બાળકો તેનો ઉપયોગ કરે છે કે કેમ તેની નોંધ કરવી જ રમવાની કેટલીક તમે જોયેલી સામગ્રીની યાદી કરવી.</li> <li>પ્રિ-સ્કૂલ (શાળાકીય શિક્ષણ અગાઉના) સ્તરની શીખવાની પ્રવૃત્તિઓ જેમ કે, આકાર, કદ, ગાવું, ચિત્રકામ વગેરે હાથ ધરાય છે કે કેમ તેની યાદી કરવી.</li> <li>તમામ અવલોકનોની આંગણવાડીના કાર્યકરો સાથે ચર્ચા કર્યા પછી તેને લીલો (સરસ), પીણો (સામાન્ય),</li> </ul>	આંગણવાડીની મુલાકાત દરમિયાન નિરીક્ષણ કરીને નોંધ કરવી

ક્રમ નાયદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
	<p>લાલ (કંગાળ) રેન્ક આપો. તેની નોંધ કરવી.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>જો સામાન્ય અને કંગાળ હોય, તો તેમાં સુધારો કેવી રીતે કરી શકાય તેની ચર્ચા કરો.</li> </ul>	
૩ ગત મહિને થયેલી પ્રસૂતિઓની સંખ્યા તથા તેમાં સ્થળો (દવાખાનામાં / ઘરે થયેલી કુલ પ્રસૂતિઓ)	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયા સ્તરની બેઠક દરમિયાન સંસ્થાકીય (દવાખાનામાં) પ્રસૂતિ શા માટે સમુદાયને પૂછવું કે, ગત મહિને કોઈ જરૂરી છે, તે સમુદાયને સમજાવવું. પ્રસૂતિ થઇ હતી કે કેમ. પ્રસૂતિઓની વિવિધ સાંસ્કૃતિક પ્રશાલીઓ તથા વર્જિટ બાબતો અંગે ચર્ચા કરવી.</li> <li>આ પૈકીની કેટલી પ્રસૂતિઓ ઘરે થઇ હતી અને કોણ હોસ્પિટલ ગયું હતું ઘરે પ્રસૂતિની ઉંચી સંખ્યાના કિસ્સામાં તે પૂછવું. બંને પ્રકારની પ્રસૂતિઓની કારણો તથા અમલીકરણ માટે સૂચવવામાં સંખ્યા તથા ઘરે પ્રસૂતિ કરાવવા આવેલી કાર્યવાહીની સ્પષ્ટપણે ચર્ચા પાછળનાં કારણો જાણવા.</li> </ul>	
૪ ગત મહિનામાં જનની સુરક્ષા યોજના (જેએસવાય)નો લાભ લીધો હોય તેની સ્થિતિ	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન જેએસવાય યોજના માટેની પાત્રતા વિશે સમુદાયને જણાવો.</li> <li>સમુદાયને પાત્રતા ધરાવતી મહિલાઓની ઓળખ કરવા જણાવો. સંખ્યા નોંધો તથા તેમનાં નામની યાદી બનાવો. લાયકાત ધરાવતી કેટલી મહિલાઓએ લાભ નથી મેળવ્યો તે પૂછો. તેમની સંખ્યા અને નામ નોંધો.</li> <li>યોજનાનો લાભ ન મળવા પાછળનું કારણ જાણવું.</li> <li>સેવા સુધીની પહોંચ માટેનાં યોગ્ય પગલાં ભરવાં.</li> </ul>	આ યોજના એસસી, એસટી અને બીપીએલની તમામ પ્રસૂતીઓ માટે ઉપલબ્ધ છે. લાભ મેળવવા અંગેની સામાન્ય સમસ્યાઓ - બેન્કમાં ખાતું ન હોવું, મૂળભૂત દસ્તાવેજોનો અભાવ, માહિતીનો અભાવ વગેરે.
૫ પ્રધાન મંત્રી માતૃ વંદના યોજનાનો લાભ લીધો હોય તેની સ્થિતિ	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયા બેઠક દરમિયાન સમુદાયને પીએમએમવીવાય યોજના માટેની પાત્રતા વિશે જણાવો.</li> <li>સમુદાયને લાયકાત ધરાવતી મહિલાઓની ઓળખ કરવા માટે જણાવો. સંખ્યા નોંધો. લાયકાત ધરાવતી કેટલી મહિલાઓએ લાભ</li> </ul>	આ યોજના પ્રથમ જીવિત જન્મ માટે એનાફાનેસએની પ્રાથમિકતા યાદી હેઠળ ગણ હિસ્સામાં ઉપલબ્ધ છે ક્રાંતિકાની નોંધણી પર, સંસ્થાકીય પ્રસૂતી અને પૂર્ણ રસીકરણની સમાપ્તિ.

### કમ માપદંડ

### પ્રક્રિયા

### નોંધ

	<p>નથી મેળવ્યો તે પૂછો. તેમની સંખ્યા અને નામ નોંધો. યોજનાનો લાભ ન પ્રાપ્ત કરવા પાછળનાં કારણો જાણો. સેવાઓ સુધીની પહોંચ માટે યોગ્ય પગલાં ભરો.</p>	<p>લાભ પ્રાપ્ત કરવા સામેની સામાન્ય સમસ્યાઓ - બેન્ક ખાતું ન હોવું, મૂળભૂત દસ્તાવેજોનો અભાવ, માહિતીનો અભાવ વગેરે.</p>
૬	<p><b>કસ્ટૂરબા પોષણ સહાય યોજના નો લાભ લીધો હોય તેની સ્થિતિ</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયા બેઠક દરમિયાન સમૃદ્ધાયને કેપીએસવાય યોજનાના મળવાપાત્ર લાભ અને તે માટેની પાત્રતા વિશે જાણાવવું.</li> <li>સમૃદ્ધાયને લાયકાત ધરાવતી મહિલાઓની ઓળખ કરવા માટે જાણાવવું. સાથે જ, લાયકાત ધરાવનારી કેટલી મહિલાઓએ લાભ નથી મેળવ્યો તે પૂછવું. તેમનાં નામ નોંધવા. યોજનાનો લાભ ન મેળવવા પાછળનું કારણ જાણવું.</li> <li>સેવાઓ સુધીની પહોંચ માટે યોગ્ય પગલાં ભરવાં.</li> </ul>	<p>આ યોજના રૂ હિસ્સામાં ઉપલબ્ધ છે - ગર્ભવસ્થાની નોંધણી કરાવવા પર, સંસ્થાકીય પ્રસૂતિ સમયે અને પૂર્ણ રસીકરણ સંપત્ત થાય તે સમયે ૦-૨૦ બીપીએલ સ્કોર ધરાવતા પરિવારો માટે ત્રણ પ્રસૂતિ સુધી.</p> <p>લાભ પ્રાપ્ત કરવા સામેની સામાન્ય સમસ્યાઓ - બેન્ક ખાતું ન હોવું, મૂળભૂત દસ્તાવેજોનો અભાવ, માહિતીનો અભાવ, વગેરે.</p>
૭	<p><b>કેટલી ધાત્રી માતાઓ રીતે માસના બાળકને ફક્ત સ્તનપાન કરાવે છે?</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયા બેઠક દરમિયાન પ્રથમ રીતે મહિના સુધી શિશુના વિકાસ તથા વૃદ્ધિ માટે ફક્ત સ્તનપાન કરાવવાના મહત્વ અંગે ચર્ચા કરવી.</li> <li>કેટલી માતાઓ રીતે મહિના કરતાં નાની વયનાં બાળકો ધરાવે છે તેમજ તેઓ ફક્ત સ્તનપાન જ કરાવે છે કે કેમ, તે પૂછવું.</li> <li>ફક્ત સ્તનપાન કરાવનારી માતાઓની સંખ્યા નોંધવી. ફક્ત સ્તનપાન ન કરાવતી હોય, તેવી માતાઓની નોંધ કરવી.</li> <li>ફક્ત સ્તનપાન ન કરાવવા પાછળનું કારણ જાણવું અને ફોલો-અપ કાર્યવાહી કરવી.</li> </ul>	<p>સ્તનપાન ન કરાવવા પાછળનાં કારણોની સ્પષ્ટપણે ચર્ચા કરવામાં આવશે તથા પ્રયત્નના આધારે થયેલી પ્રગતિનો અહેવાલ આપવામાં આવશે.</p>
૮	<p><b>ગયા મહિના દરમિયાન અન્ય કુપોષણ શ્રેણીનાં કેટલાં બાળકો નોંધાયાં હતાં?</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>(કેટલાં બાળકો અતિ કુપોષિત હતાં? કેટલાં અંગશવાડીમાં નોંધાયેલાં હતાં? કેટલી વ્યક્તિઓ બાળ વિકાસ અને પોષણ કેન્દ્ર (સીડીએન્સી) અંગે જાણકારી ધરાવે છે?)</li> </ul>	<p>કુપોષણનાં કારણો તથા કુપોષણ દૂર કરવા માટેની સૂચિત કાર્યવાહીની ચર્ચા કરો. જુદા-જુદા હિતધારકો સાથે માસિક પ્રગતિનો અહેવાલ રજૂ કરવો.</p>

### કમ માપદંડ

### પ્રક્રિયા

### નોંધ

#### ૬ કેટલા પિતાઓને બાળકોનાં વૃદ્ધિના માપદંડો અંગે જાણકારી છે?

- ફળિયાની બેઠક દરમિયાન, બાળકોમાં કુપોષણનાં લક્ષણો વિશે સમજૂતી આપવી અર્થાત્ વજન સામે વચ્ચેનું પ્રમાણ (ક્ષીણતા) અને ઊંચાઈની તુલનામાં વય (કુંડિતતા)
- બેઠકમાં ભાગ લેનારા સભ્યોને એવા પરિવારોનાં બાળકોની ઓળખ કરવા માટે જણાવવું, જે બાળકોને કુપોષિત કહી શકાય. તેમનાં નામ અને સંખ્યાની યાદી બનાવવી.
- આ બાળકો અંગણવાડીમાં એસાએએમ, એમએએમ હેઠળ નોંધણી ધરાવે છે કે કેમ તે પૂછવું.
- આવાં બાળકોનાં નામ ફોલો-અપ કાર્યવાહી માટે આંગણવાડીને પૂરાં પાડવામાં આવશે.
- સમુદાયને પૂછવું કે તેઓ બાળ વિકાસ અને પોષણ કેન્દ્ર (સીડીએન્સી)ની કામગીરીથી વાકેફ છે કે કેમ. જે લોકો જાણકારી ધરાવતા હોય તેમની સંખ્યા નોંધવી.

- ફળિયાની બેઠક દરમિયાન પુરુષ સભ્યો, ખાસ કરીને પિતાને પૂછવું કે, તેઓ બાળકોના વૃદ્ધિના માપદંડો વિશે જાણકારી ધરાવે છે કે કેમ.
- વૃદ્ધિના માપદંડો વિશે જાણકારી ધરાવતા હોય તેમને હાથ ઊંચા કરવા માટે જણાવો.
- હાજર હોય તે અને જાણકારી ધરાવતા હોય તેવા પુરુષ સભ્યો/પિતાઓની સંખ્યા કારા તેનો ઉલ્લેખ કરો.
- વૃદ્ધિના માપદંડો, ખાસ કરીને બાળકની વૃદ્ધિના સામાજિક નિર્ધારકો વિશે થોડી વધુ ચર્ચા કરો (માતાનું પોષણ, ઝડપ, તથા અન્ય ચેપી રોગો પર નિયંત્રણ, પીવાનું પાણી, સ્વચ્છતાની સુવિધા, પરિવારમાં બિમારીના વાહકો પર નિયંત્રણ વગેરે)

ક્રમ નાયદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
૧૦ મમતા કાર્ડનું અવલોકન (શું મમતા કાર્ડ લાભાર્થી પોતાની પાસે રાખે છે? રસીકરણની માહિતી મમતા કાર્ડમાં ભરવામાં આવી છે? ગ્રોથ ચાર્ટનો રેકૉર્ડ રાખવામાં આવે છે? સ્વાસ્થ્ય અંગે સલાહ-સૂચન આપવામાં આવે છે?)	<p>આ મુદ્રો કાં તો ફળિયાની બેઠકમાં અથવા પછી મમતા દિવસના રોજ ચર્ચા શકાય. બેઠકમાં મમતા કાર્ડ વિશે પૂછીને તેના મહત્વની ચર્ચા કરવી.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>મમતા કાર્ડ પરિવાર પાસે છે કે પછી અન્ય સ્થળે તે પૂછવું.</li> <li>સાથે જ મમતા દિવસના રોજ માતા પાસે મમતા કાર્ડ છે કે નહીં તેનું નિરીક્ષણ કરવું અને ફોર્મેટમાં તેની નોંધ કરવી. (હા/ના)</li> <li>રસીકરણની નોંધ કરવામાં આવી છે કે નહીં, તે જોવા માટે અનિચ્ચિ ચતુરીને કેટલાંક મમતા કાર્ડની તપાસ કરવી અને ફોર્મેટમાં તે નોંધવું (દરેકમાં, થોડામાં, કોઈમાં નહીં).</li> <li>વૃદ્ધિના ચાર્ટની નોંધ કરવામાં આવી છે કે નહીં, તે જોવા માટે અનિચ્ચિ ચતુરીને કેટલાંક મમતા કાર્ડની તપાસ કરવી અને ફોર્મેટમાં તેની નોંધ કરવી (દરેકમાં, થોડામાં, કોઈમાં નહીં).</li> <li>કેટલીક માતાઓને પૂછવું કે તેમને આરોગ્ય અંગે સલાહ તથા માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું છે કે કેમ અને ફોર્મેટમાં તે અંગેની નોંધ કરવી (નિયમિત/કયારેક/ કયારેય નહિં).</li> <li>નિરીક્ષણોની નોંધ લેવી.</li> </ul>	મમતા દિવસમાં ભાગ લેવો અને કેટલી માતાઓ તેમની સાથે મમતા કાર્ડ લાવે છે તે સંખ્યાનું નિરીક્ષણ કરવું.
૧૧ કેટલી સગભર્ણ અને ધાત્રી માતાઓ આંગણવાડીમાંથી ઘરે લઈ જવાના અનાજ ( ટેક હોમ રાશન - ટીએચઆર)ની સેવાઓનો લાભ મેળવે છે? (યોગ્યતા ધરાવતી કુલ સગભર્ણ મહિલા,	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક અથવા તો મમતા દિવસ દરમિયાન એ જાણવું કે કેટલી ગાર્ભવતી અને ધાત્રી મહિલાઓ ટીએચઆર માટેની લાયકાત ધરાવે છે.</li> <li>કોણે ટીએચઆર નથી મળી રહ્યું તેની નોંધ કરવી અને ફોલો-અપ કાર્યવાહી માટે તેમનાં નામો જાણી લેવાં.</li> <li>જે લોકો ટીએચઆર મેળવી રહ્યાં છે, તેમને પૂછવું કે તેમને તે નિયમિતપણે મળે છે કે</li> </ul>	ટીએચઆરની પ્રાચ્યતા સંબંધિત સમસ્યા તથા સુધારા માટેની સંભવિત કાર્યવાહીની ચર્ચા કરવી.

ક્રમ નાયદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
લાભ ન મેળવતી કુલ સગર્ભ મહિલા, નિયમિત લાભ ન મળતો હોય તેવી મહિલાઓની સંખ્યા)	અનિયમિતપણે. જો અનિયમિતપણે મળતું હોય, તો કેટલી વ્યક્તિઓએ આવો જવાબ આપ્યો છે તે નોંધીને કેટલા સમયગાળા પછી મળે છે તે પૂછવું. આંગણવાડી કાર્યકરો પાસેથી કારણો જાણવાં.	
૧૨ શાખામાં ન જતી (૧૪ થી ૧૮ વર્ષની) કેટલી કિશોરીઓને આંગણવાડીમાંથી ઘરે લઈ જવા માટે અનાજ (ટીએચઆર) મળતું નથી? (શાખાએ ન જનારી અને શાખા છોડી દેનારી કિશોરીઓની સંખ્યા, આંગણવાડીમાં નોંધાયેલ કિશોરીઓની સંખ્યા, કેટલી કિશોરીઓને લાભ મળતો નથી? કેટલી કિશોરીઓને લાભ નિયમિત મળતો નથી?)	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન પૂછવું કે કેટલી કિશોરીઓ (૧૪-૧૮ વર્ષની) શાખાએ નથી જતી અથવા તો શાખા છોડી દીધી છે.</li> <li>શાખાએ ન જતી છોકરીઓની આંગણવાડી કેન્દ્રમાં નોંધણી થયેલી છે કે કેમ તે પૂછવું. કેટલી છોકરીઓ લાભ નથી મેળવી રહી તે નોંધવું.</li> <li>કેટલી છોકરીઓ લાભ મેળવી રહી છે, પણ નિયમિતપણે નહીં, તે જાણવું. કેટલા સમયગાળાના અંતરે લાભ મળે છે તે પૂછવું અને આંગણવાડી કાર્યકર્તા પાસેથી તેનાં કારણો જાણવાં.</li> </ul>	
૧૨ કિશોરીઓ દ્વારા આર્થિક અને ફોલિક એસિડની ગોળીઓનો ઉપયોગ (શું કિશોરીઓને આ ગોળીઓ મળે છે? શું કિશોરીઓ આ ગોળીઓનો ઉપયોગ કરે છે?)	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન કિશોરીઓ સાથે એક અલાયદી ચર્ચા હાથ ધરવી અને પૂછવું કે તેઓ ફોલિક એસિડની દવાના લાભ વિશે જાણે છે તેમજ તેઓ તે દવા મેળી રહી છે કે કેમ. - નિયમિતપણે, કયારેક, કયારેય નહિના સ્વરૂપમાં જવાબો નોંધો. તેઓ દવાનો ઉપયોગ કરે છે કે કેમ તે જવાબો નોંધો (હા/ના)</li> <li>જો જવાબો - 'કયારેક અને કયારેય નહિ' - એવા હોય, તો દવાઓ ઉપલબ્ધ કરવાની પ્રક્રિયા વિશે ચર્ચા કરો.</li> </ul>	

૪. પીડીએસ (તકેદારી) સમિતિ અને ગ્રામ પંચાયત દ્વારા પીડીએસ અને  
અમજુનરેગાના કાર્યદેખાવ પર દેખરેખ



**અધિનિયમ**

રાષ્ટ્રીય ખાદ્ય સુરક્ષા અધિનિયમ, ૨૦૧૩

**તકેદારી સમિતિનું સભ્યપદ**

ફર પ્રાઇસ શોપ ખાતે પીડીએસ સમિતિની રચના કરવામાં આવે છે. ૧૦ સભ્યોની બનેલી આ સમિતિમાં સરપંચ ચેરપર્સન હોય છે અને તેમાં જુદી-જુદી શ્રેણી હેઠળના કાર્ડધારકોનો સમાવેશ થાય છે.

**ચાવીરૂપ કાર્યો તથા ભૂમિકા**

ફર પ્રાઇસ શોપમાંથી રેશનના સમયસર તથા પારદર્શી રીતે વિતરણ પર દેખરેખ.

ક્રમ નાયંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
૧ જહેર વિતરણ વ્યવસ્થા (પીડીએસ)ની કામગીરી (ગત મહિને સસ્તા અનાજની દુકાન કેટલા દિવસ ખુલ્લી રાજ્યવામાં આવી હતી? પાત્રતા કરતાં ઓછું અનાજ (રેશન) મેળવનારા પરિવારોની સંઘા; મૂળ કરતાં વધારે રકમ ચૂકવનારા પરિવારોની સંઘા; મશીનમાં અંગૂઠાના નિશાન (બાયોમેટ્રિક પ્રમાણભૂતતા) માટે મુશ્કેલી અનુભવનારા પરિવારોની સંઘા	<ul style="list-style-type: none"> <li>રેશન વિતરણના દિવસે પીડીએસ દુકાનની મુલાકાત લેવી.</li> <li>એનએફેસએની માહિતી ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ હોવાથી ઇન્ટરનેટની સુવિધા સાથેના કમ્પ્યુટર/મોબાઇલ ફોન સાથે પીડીએસ દુકાન પર જવું.</li> <li>એનએફેસએ પોર્ટલ પર રેશન કાર્ડ નંબર દાખલ કરીને કાર્ડધારકના મળવાપાત્ર લાભોની ખરાઇ કરવી.</li> <li>ગત મહિને પીડીએસ દુકાન કેટલા દિવસ ખુલ્લી હતી તે સમુદાયના સભ્યો પાસેથી જાણીને દિવસોની સંઘા નોંધવી.</li> <li>વાસ્તવિક લાભ અને પ્રાપ્ત થયેલા જથ્થા વચ્ચેની વિસંગતતાની ખરાઇ કરવી. ખરાઇની આ પ્રક્રિયા ઓછામાં ઓછા ૧૦ કાર્ડધારકો માટે ચાલુ રાખવી.</li> <li>હાજર હોય, તેમાંથી નિર્દિષ્ટ કરતાં વધુ કિંમત ચૂકવનારા પરિવારો અને અંગૂઠાના નિશાન (બાયો-મેટ્રિક પ્રમાણભૂતતા)માં સમસ્યાનો સામનો કરનારા પરિવારોની સંઘા નોંધી લેવી.</li> <li>વિસંગતતા જણાય, તો વાજબી ભાવની દુકાનના ટીલર સમક્ષ તે મુદ્દો ઊઠાવવો.</li> <li>કાર્ડધારકને પૂછવું કે, જથ્થા, ગુણવાતાં, કિંમતા, પ્રાપ્તાતા, નિયમિતતા, યાંત્રિક વજન કાંટો, અંગૂઠાના નિશાન માટેના મશીન, જ થો અને કિંમતના સક્રિય પ્રગટીકરણને લગતા અન્ય કોઈ પ્ર નો છે કે કેમ.</li> <li>પીડીએસની કામગીરીની નોંધ કરવી તથા ફિઝિયા સ્તરની બેઠક અને જીપી સહનિર્દ્દશન બેઠકમાં તેનું આદાન-પ્રદાન કરવું.</li> </ul>	રેશન કાર્ડની ઓનલાઇન ખરાઇ કરવા માટે મદદકર્તા પાસે મોબાઇલ ફોન તથા ઇન્ટરનેટની સુવિધા હોવી જોઈએ. અથવા તેની પાસે મળવાપાત્ર લાભોની સાથે લાભધારકોની સૂચિ હોવી જોઈએ.

## કમ માપદંડ

## પ્રક્રિયા

## નોંધ

૨ એમજીનરેગા  
અંતર્ગત  
કામગીરીઓ (કેટલાં  
કામો ચાલુ છે?  
માંગણી થયે કામ  
મળ્યું? કેટલા લોકોએ  
કામની માંગણી કરી  
પરંતુ કામ મળ્યું  
નથી? કેટલા લોકોને  
કામનું વેતન મળ્યું  
નથી?)

- એમજીનરેગા કાર્યકરો સાથે બેઠક યોજવી અથવા તો સામાન્ય ફણિયા બેઠક યોજવી
- માગણી કરવા પર કામ ઉપલબ્ધ થાય છે કે કેમ તેની ચર્ચા તથા નોંધ કરવી. જો જવાબ નકારમાં હોય, તો નામ, જોબ કાર્ડ નંબર તથા બેન્કના ખાતાની વિગતો સાથેની એક યાદી તૈયાર કરવી.
- કેટલા લોકોને કામ કરવા બદલની ચુકવણી નથી થઈ તે જાણીને નોંધી લેવું.
- એમજીનરેગા સંબંધિત અન્ય કોઇ પ્રશ્ન, જેમ કે ચુકવણી, સામાજિક ઓડિટ, જૂની ફરિયાદો તથા અન્ય પ્રશ્નો વિશે પૂછવું. નોંધ કરવી.
- એમજીનરેગાની કામગીરી તથા કામ માટેની માંગની નોંધ કરીને તેના પર કાર્યવાહી માટે તે ગ્રામ પંચાયતને સુપરત કરવી.

#### ૫. ગામ બાળ રક્ષણ સમિતિ દ્વારા બાળ રક્ષણના પ્રશ્નો પર દેખરેખ



##### અધિનિયમ/યોજના

એકીકૃત બાળ રક્ષણ યોજના (આઇસીપીએસ - ઇન્ટિગ્રેટેડ ચાઇલ્ડ પ્રોટેક્શન સ્કીમ)

##### વીસીપીસીનું સભ્યપદ

ગામની બાળ સુરક્ષા સમિતિ (વીસીપીસી)માં ૧ રથી ૧૫ સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે. સરપંચ તેના ચેરપર્સન હોય છે અને અગ્રિમ કાર્યકર્તાઓ, બાળ પ્રતિનિધિઓ, નાગરિક સમાજ સંગઠનો તેમાં સમાવિષ્ટ છે.

##### ચાવીરૂપ કાર્યો અને ભૂમિકાઓ

કોઇપણ સ્વરૂપના શોધણા, પજવણી કે હિંસા સામે તમામ બાળકોનું રક્ષણ સુનિચિ ચત કરવા માટે તથા બાળકોના સકારાત્મક વિકાસનું સમર્થન કરતા રક્ષણાત્મક વાતાવરણનું સર્જન કરવા માટે જવાબદાર.

ક્રમ માપદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
૧ કેટલાં બાળ લગ્ન અટકાવવામાં આવ્યાં?	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન સમુદાયને પૂછવું કે બાળ લગ્નની ઘટનાઓ બની છે કે કેમ તથા તેનો રિવાજ પ્રચલિત છે કે નહીં.</li> <li>બાળ લગ્ન અટકાવવા માટે સમુદાય કારા કથા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે?</li> </ul>	
૨ જાતીય શોષણનો અનુભવ કરનાર બાળકોની સંખ્યા	<ul style="list-style-type: none"> <li>૫-૧૦ બાળકો સાથે ફોકસ જૂથ ચર્ચા કરવી. છોકરા અને છોકરીઓને અલગ રાખવાં બંધ ૨-૩ સંવેદનશીલ વ્યક્તિઓ સાથે નાની વયની મહિલાએ ચર્ચા માટે સુવિધા-મદદ પૂરી પાડવી. જાતીય શોષણ એટલે શું તેની ટૂંકમાં સમજૂતી આપવી.</li> <li>તેમને કે તેમના મિત્રોને જાતીય હિંસાનો અનુભવ થયો છે કે કેમ તે પૂછવું. આ કાર્ય અત્યંત ગુપ્તતા જાળવીને કરવું, કદી પણ તેમનાં નામ પ્રગટ ન કરવાં.</li> <li>જો કોઈ કેસ નોંધાય, તો તેને સંવેદનશીલતા સાથે હાથ ધરવો જરૂરી છે (આ માટે એક અલાયદી માર્ગદર્શિકા તૈયાર કરવામાં આવશે)</li> <li>જાતીય હિંસાને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય તે અંગે સમુદાય સાથે ચર્ચા કરવી.</li> </ul>	જાતીય હિંસા એટલે શું તે સમજાવવું. બિભાગ વાતો, અપમાનજનક જાતીય ટિપ્પણીઓ ગુપ્ત ભાગોને સ્પર્શવું (સલામત/અસલામત સ્પર્શ), વોયચિઝ (અન્યોનાં જનનાંગો અને સંભોગ જોઇને વૃપ્તિ મેળવવી), બળાતકાર, વગેરે.
૩ તમારા કેટલાં બાળમિત્રોએ શારીરિક સજાનો અનુભવ કર્યો છે?	<ul style="list-style-type: none"> <li>૫-૧૦ બાળકો વચ્ચે ફોકસ જૂથ ચર્ચા. છોકરા-છોકરીઓને અલગ રાખવાં - ૨થી ૩ સંવેદનશીલ વ્યક્તિઓની સાથે નાની વયની મહિલાએ ચર્ચા માટે મદદ પૂરી પાડવી.</li> <li>તેમણે અથવા તેમના મિત્રોને જાતીય હિંસાનો અનુભવ થયો છે કે કેમ તે પૂછવું.</li> </ul>	

ક્રમ માપદંડ	પ્રક્રિયા	નોંધ
	<ul style="list-style-type: none"> <li>જો કોઈ કેસ નોંધાયો હોય, તો તેને સંવેદનશીલતા સાથે હાથ ધરવો જરૂરી છાએ.</li> <li>જાતીય હિંસાને કેવી રીતે નાખુદ કરી શકાય તે અંગે સમુદાય સાથે ચર્ચા કરવી.</li> </ul>	
૪ માતા-પિતાની કાળજી અને રક્ષણથી વંચિત બાળકો માટે ઉછેર અને રક્ષણની સંભાળ (પાલક માતા-પિતા યોજના)ની પહોંચ (કેટલાં બાળકો પાત્રતા ધરાવે છે? લાભ મેળવતાં કુલ બાળકો નિયમિત લાભ મેળવતાં બાળકોની સંખ્યા)	<ul style="list-style-type: none"> <li>ફળિયાની બેઠક દરમિયાન (૧૮ વર્ષ સુધીનાં અને આંગણવાડી તથા શાળામાં પ્રવેશ કરાવવામાં આવ્યો હોય તેવાં) એવાં બાળકોની ઓળખ કરવા માટે જાણાવો, જેઓ અનાથ હોય અને/ અથવા પિતાનું અવસાન થયું હોય અને માતાએ પુનર્લગ્ન કર્યા હોય. આ યોજના માટેની આ યોગ્યતાનો માપદંડ છે.</li> <li>આ બાળકોને પાલક માતા પિતા યોજના હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યાં છે કે કેમ તથા તેઓ લાભ મેળવી રહ્યાં છે કે કેમ તે જાણવું. કેટલાં બાળકો નિયમિતપણે લાભ મેળવી રહ્યાં છે?</li> <li>જો આવરી લેવાયાં ન હોય, તો પ્રક્રિયા શરૂ કરવી.</li> </ul>	
૪ બાળ મજૂરીનું પ્રચલન (શાળાના સમય દરમિયાન આર્થિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયેલાં કુલ બાળકો)	<ul style="list-style-type: none"> <li>સમુદાયને પૂછવું કે ૧૯ વર્ષ કરતાં નીચેની વયનાં બાળકો શાળાના કલાકોમાં પરિવારના વ્યવસાયમાં સંકળાવા સહિતની કોઈ આર્થિક પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલાં છે કે કેમ. તે પરિવારોની ઓળખ કરવી.</li> <li>વીસીપીસી આ પરિવારો સુધી પહોંચશે અને તેમને તેમનાં બાળકોને શાળામાં પ્રવેશ અપાવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરશે.</li> </ul>	

ନୋଧ